

dialógusaiban rejlik, amelyek olyan szerencsésen hidalják át a lehangoló melodráma veszélyeit.

Aligha kell hangsúlyozni, hogy ennek az elbeszélői „könnyedségnek”, egyszerűségnek a hordozója az említett jegyek — vagyis a lenyűgöző elbeszélőmódot, amely nem elégszik meg félmegoldásokkal, a nemes veretű humor és a líraiság — dinamikus egységeként értelmezett stílus. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az említett *Gdje su ona prava vrata*, az *Udovica*, valamint a mesterien lekerekített *Koza* (Kecske). Isidora Sekulić nem ide vonatkozó, de ide illő szavaival élve, a könnyed varázslat írásai ezek, észrevétlenül sodornak egy olyan időbe, amelyben a mítoszi jelen idő a mérvadó, a külső, fizikai idő egységei és mércei pusztán mankóul, segédeszközüül szolgálnak a minél erőteljesebb művészi illúzió felkeltéséhez. Nyelvezetében, amely a népköltészetben gyökerezik és Njegoš meg Mažuranićot tekintti példaképének, Sijarić elbeszélőművészetének egyik legfőbb ihletőjét látjuk.

(BORBÉLY János fordítása)

Miroslav EGERIĆ

DIVATOS DIVATOK

EGY ANTOLOGIA NÉHÁNY TANULMÁNYÁNAK TOVÁBBGONDOLÁSA

Ez most a divat. Szerk.: Horgas Béla és Levendel Júlia. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981

„Divat lesz élni” — jósolja Kosztolányi Dezső egy 1915-ben íelt írásában, amikor a ciklikusan visszatérő háborúk addig legrettenetesebbike ismét helyes vágányra taszította a józanabbak gondolkodását, egy csapásra értelmetlenné és fedezet nélkülivé tette a divatos dekadenciát; az élet vállalását és igényét kínálta fel a betegség és a halál kultuszával szemben. S valóban, a háború eltörölte az irodalmi betegségek, a misztikus magatartások és a tüdőbajos sápadt arcok divatját, majd újabbakat szült helyettük.

Divat lett élni, s amint a körülmények és lehetőségek engedték, divatos lett divatosan élni, hiszen a divat (talán) az emberi nem teljes fejlődését végigkísérte. Egyeseknek, akik a divat felett töprengenek, olyan véleményük van, hogy egykori ősünk is csak divatból, különbözni vágyásból kezdett el két lábon járni. Mert hát mi más a divat, ha nem a többiekől pozitív értelemben megkülönböztető jegyek kihangsúlyozása, akár külső jelek, akár magatartásforma alakjában, abból a célból, hogy személyiségünket erősebben hangsúlyozzuk, vagy megmásítsuk és számunkra tetszetősebb színben mutatkozzunk?

1971-ben az *Új Symposion* szerkesztősége kísérelte meg megválaszolni ezt a kérdést, amikor egy kettős folyóiratszámot szentelt a divat kérdésének, amit tanulmányok, regényrészlet, versek és ankét segítségével igyekezett megközelíteni. Azóta a divat többször változott, újabbnál újabb jelenségek bizonyítják ezt, de az elmúlt tíz év alatt nem sikerült az elméletnek közelebb férkőzni a pusztá leírásnál a jelenségek lényegéhez. Elméletek ugyan léteznek, amelyek pszichológiai, szociológiai, művészet-történeti stb. szempontból igyekeznek megmagyarázni a divatjelenségek keletkezésének okait és mozgatórugóit, ám ezek az elméletek gyakran egyoldalúak, deduktív módon gyártottak, s ezért ellentmondásosak is. Épp ezért az *Ez most a divat* kötet szerkesztőinek sem maradt más hátra, mint az a szerkesztői koncepció, amit a 71—72. *Symposion*-számban láthattunk, azaz a témát a formák sokféleségében bemutatni, leírni, s az olvasóra hagyatkozni a mozaikkép kiértékelésében.

A kötet huszonkilenc szerzőtől közöl tanulmányt, esszét, cikket, verset vagy novellát. Az effajta szerkesztésnek az a pozitívuma, hogy vegyesen alkalmazhatja a leíró és elemző módszert, komplexebb képet tud adni a tárgyalt jelenségről, viszonylataiban és több aspektusból tudja feltárni azt. Negatív oldala pedig, hogy kötetlen formákról lévén szó (a kötetnek nem általános követelménye a tudományosság), az írások az „egyéni rögeszméket” fejtik ki, s ezáltal megkérdőjelezzik a már említett teljesebb kép objektivitását. Nagyobb feladatot ró hát a kötet az olvasóra, mintha egy tanulmány-antológia lenne, s így talán az érvényessége is nagyobb, mert az olvasót arra készíti, hogy továbbgondolja a felvetett gondolatokat, saját tapasztalatát adja hozzájuk, véleményt alkosson (erősítse meg a korábbi vagy módosítsa) a divatról s a divaton keresztül a világról s önmagáról, a kettő viszonyáról.

„Önmagában az, hogy valami divat, SE NEM JÓ, SE NEM ROSSZ”. Ebből a megállapításból kell kiindulnunk, ha elfogultság nélkül akarjuk vizsgálni a divat jelenségét. Ámde, ha továbbgondoljuk az idézett gondolatot, átvezetjük olyan relációkon, mint a divat és esztétika, divat és etika, divat és ideológia, divat és igazság relációja, felszínre kerülnek a rejtett ellentmondások, mint amilyen ellentmondás az *Ez most a divat* című antológia is. Bizonyításként álljon itt néhány megállapítás a tanulmányokból, ankétokból:

a) „Az emberi együttélésnek — többek között — két alapvető szabálya van. Az egyik: HASONLÍTANI, alkalmazkodni, azonosnak mutatkozni (a kérdés természetesen mindenkor az, hogy ki mihez és kikhez alkalmazkodjuk). A másik: KÜLÖNBOZNI, eltérni, másnak mutatkozni és mássá is válni, mint a »többiek«. Eppen ennek dinamikája és dialektikája az, ami az együttélésben a divat szerepét olyan fontossá teszi.”

b) „... nem a jel eredeti kontextusa az elsődleges, mert az a meghatározó, hogy KIKET fejez ki, s kikkel von egy körbe, kikkel azonosít. Terjedésében nemcsak vagy nem maga a szimbólum a fontos, nem

a MI és a MIT, hanem az, hogy KIKET képvisel követése, a vágyott, irigyelt ideálokhoz való csatlakozás.”

c) „... a divat olyan kisebb vagy nagyobb közösséget felölelő szemiotikai rendszer, amely ÁLTALÁBAN látható-magyarázható motiváció nélkül hirtelen kezd funkcionálni, s rendszerint ugyanígy, ésszerű motiváció nélkül gyorsan megszűnik — vagy átvált egy másik kollektív rendszerbe.”

d) „Minél bizonytalanabb, labilisabb én-képpel rendelkezik valaki, annál fontosabbak lesznek számára a »külsőségek«, hiszen bennük találja meg a saját belső erőforrásai által el nem érhető biztonságot és védettséget.”

e) „... a bizonytalan, befolyásolható, kívülről irányított emberek a védettség megszerzéséért maradék egyéniségüket is feláldozzák a divat oldalán, míg a belülről vezéreltek még a külső kényszer elemeit is saját személyiségük építésére használják fel.”

f) „A Magyar Divatintézet feladata az, hogy meghatározza a divatirányt s előre megadja a gyárak részére. Az intézet több nemzetközi szervezet tagja. A szervezetek nemzetközi tanácskozásain előre közlik a divatszíneket az új textilkonstrukciókat és a divat főirányait.” (A kiemelés tőlem, F. J. J.)

Csupán hat tizist idéztünk a divatról, s máris ellentmondásba keveredtünk. Amíg egyesek önmagából kifejlődő szemiotikai rendszernek tekintik a divatot, s annak változását jóhiszeműleg a technika változásának, társadalmi, szociálpszichológiai indokoknak tudják be, mások üzleti manipulációk eredményének, s végső soron ideológiai hatás eredményének tartják. Szerintem az első megállapítások a tévesek, mert egységes szemiotikai RENDSZERRŐL nem beszélhetünk a divat esetében, amióta a borotvált fej már nem a rabszolgaságot jelöli, vagy amióta a nemesi származásúak nem viselnek címerrel ékesített pajzsokat, azaz amióta az öltözködés divatját nem szabályozzák (generalizációs alapon sem) a társadalom (osztály)törvényei. A divat ma más jelmezt öltött, de erről később.

Az f) pont alatti idézet alapján arra következtethetünk, hogy az öltözködésben létezik *világdivat*. Bizarr elképzelés, mert hát a divat belső jellegéből következik, hogy az általános érvényű jelenségeket kerüli. Hogy lehet divatos, ami kötelező? Kinek van hát igaza? A teoretikusnak, aki szerint a divat spontán jelenség, vagy a gyakorlati szakembernek, aki üzleti manipulációk eredményének tekintti? Az elmélet és a gyakorlat szöges ellentmondása mit takar? Nem struccpolitika az, amikor nem vagyunk hajlandóak elismerni az ideológiai befolyásolás létezését, még akkor sem, ha az „csupán” üzleti érdekeket szolgál? Szívesebben magyaráznánk úgy a divatot, hogy az emberi személyiség kiteljesedésének eredménye, amikor „stílusosan” öltözik, rendezi be lakását, alakítja

környezetét, az alkotók és alkotások vagy magatartásformák meghatározott körében leli örömét? Am itt ismét ellentmondásba keveredünk, hiszen az elméletek szerint az ad inkább a divatra, akinek személyisége fejlettebb, azaz egyfajta pszichikai mankóra szorul, önbizonyításra, nem pedig önmegvalósításra.

A divat értékmérő, igaz két teljesen eltérő (és hamis) módon az. Az egyik vélemény az, hogy aki lépésben követi a divatjelenségeket, az magasabb pozíciót kap egy képzelt ranglétrán az emberek szemében (értsd: státusszimbólum). Ha azonban a divatot öntörvényű jelenségként fogjuk fel, s értékmérőnek szeretnénk tekinteni, felmerül a kérdés, miért nem követi a divat a racionális és funkcionális gondolkodásmódot, ugyanis a divat nem tükrözi a szükségletek, lehetőségek, a tárgyi környezet viszonyának objektív és racionális felmérését és tisztázását, legyen szó csupán az egyes divatjelenségekről, akár életvitelről (way of life), amikor leggyakrabban a környezettől idegen jelenségként manifesztálódik a „legújabb divat” majmolása, amit életidegennek kell tekintenünk. Ha valaki túlteszi magát azon a tévzszámon, hogy a státusszimbólum, a divat az említett módon értékmérő, egy másik csapdába eshet, amit a pszichológiai elméletek gyártói állítottak. Ezen elméletek szerint is értékmérő a divat, de ez esetben fordított a sorrend: a magasabb értéket jelző fokra azok kerülnek, akik kevésbé a divat rabjai. Ugyanis azok személyisége fejlettebb, önállóbb, jobban bíznak magukban, nem szorulnak külső irányításra, ergo teljesebb értékű emberek. Véleményem szerint ez az elmélet is sántít, az elméleti szakemberek is csak azért állíthatnak ilyesmit, mert nem végeztek még olyan felmérést, amivel ezen állításuk érvényességét felmérhetnék és a mai divatra is bizonyítanák. Ugyanis ez a jelenség sem lehet tipikus. Ha pedig az lenne, újabb kérdéseket kellene megválaszolnunk: pl. minek tudható be, hogy annyi a „kívülről vezérelhető” emberek száma, ahány divatosan öltözködő, viselkedő embert látunk magunk körül.

Az *Ez most a divat* antológia elméleti írásainak általános jellemzője — s hibája —, hogy a divatot a múltból szeretnék megismerni és megérteni, sőt megmagyarázni, s eközben figyelmen kívül hagyják a jelen divatáramlatait, divatjelenségeit. Szerintem a divat öntörvényűségét éppen a mai jelenségeken keresztül mérhetjük fel igazán. Olyan állítások, hogy a divatot egy állami intézmény szabályozza, létrejöhetnek a hatvanas években vagy a hetvenes évek elején, de ma már tarthatatlanná válnak.

A divat mai helyzetének felismerését segítheti Đurđa Milanović cikke a *Startban* (*Start* 338/1982. 01. 02), ami a legújabb áramlatot, az újromantikát igyekszik megközelíteni és leírni. Szerinte ma a divat nem az általánosan ismert és egyértelmű jelek összességével operál, hanem erős hangsúlyt fektet az exkluzivitásra, az elitizmusra, az önálló alkotótévékenységre, a stilizálásra, ami végső soron az *önstilizációhoz* vezet. Ho-

gyan is lehetne szó központilag irányított divatról, amikor az emberi narcizmus a divat egyik alapvető mozgatórugója: szebbnek, kívánatosabbnak, gazdagabbnak látszani, kulturáltabb képmenetet mutatkozni (a többiekénél vagy annál, amilyenek valójában vagyunk).

Abban az értelemben szemiotikai rendszer hát a divat, hogy öltözködésünkkel, magunk alakította környezetünkkel és magatartásunkkal részt veszünk a társadalmi szemantizáció folyamatában, azaz kapcsolatba/viszonylatba hozzuk magunkat valamilyen társadalmi státussal, életfelfogással vagy akár hangulattal. Ez a szemantizáció azonban nem tükrözi az egyén szociálpszichológiai állapotát, mint ahogy korábban az volt, s nem is a hagyományos jelek, kódok, szimbólumok rendszerében nyilatkozik meg, hanem stilizált jegyekben. Ezért Đurđa Milanović elveti a divat művészetelméleti definícióját, miszerint a divat a társadalom és a művészet interakciója. Szerinte a mai divat inkább stílusként definiálható, mert a stílus önállóbb és tágabb kategória, és inkább formai-esztétikai meghatározottságú, mint szociális. S mi következik ebből? A mai divat nem gazdasági, társadalmi, történelmi indokoltságú, kényszerítő erejű jelenség, hanem sokkal inkább széles körű társadalmi játék, az öltözködés formai szabadságának követelése, a különböző fokú — az egyén számára magas fokú — vizuális kultúra bizonyítása, ami végső soron szolipszizmusba torkoll. Mivel mindenki önmaga kreálja a maga divatját, azaz stílusát alkotói fantáziája és lehetőségeinek keretei között, ez a divat/stílus csupán számára bír értelemmel és jelentőséggel; önmaga fontosságáról és különlegességéről alkotott illúzió jelentőségével.

A mai újromantikus öltözködési stílus és az általa választott magatartásforma megjátszása azonban végső soron pszichológiai, szociális, társadalmi kérdés, s itt ismét bezárul a kör. A mai divat külsőségeiben szeretné levetkőzni a társadalmi meghatározottság jeleit, de épp ezek elvetésével bélyegzi meg magát még inkább. A szerzőnő ebből a szemzőgből elfelejtette megvizsgálni a mai divatot, de hát írásának nem is az elemzés, hanem a leírás volt a célja, és annak a vanszlovi tételnek igyekezett bizonyítást szerezni, hogy: „a szépség nem más, mint érzékileg kifejezett szabadság”.

S ha már az elméletek, tételek bizonyításánál tartunk, utolsó kérdésként felmerülhetne az is, hogy a divat ideológiája apológia-e vagy a divat apológiája ideológia-e? Közelebből: a divat jelensége mindmáig nem nyert végleges magyarázatot, de elméletek sokaságát gyártották már abból a célból, hogy bizonyítsák: „önmagában az, hogy valami divat, se nem jó, se nem rossz”. Pedig dehogynem. Jó, ha valamely textilja stb. divatos, mert akkor el lehet adni a raktári készletet, busás haszonnal. Nem jó azonban egyes új divatok megjelenése, mint amilyenek az esztétikai minőségek egyre gyakoribb átminősülése terén tapasztalhatók. Nem újdonság, hogy ami egykor rútvolt, ma szép lesz, vagy fordítva. De

egyre gyakoribb a negatív idillék megjelenése, pl. a fényképészetben a katasztrófa/tragédia szcenírozású képek, vagy a terrorizmus és az éhség-sztrájk divatos magatartásformája. Talán divatos lehetne ma egy új Kosztolányi, ha azt mondaná: legyen ismét divatos élni!

FEKETE J. József